

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebî*, Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde, nr. 357, vr. 24*; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 374; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 121-122; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 631-632; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 223-225; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 47, 120-121, 168, 342-344; II, 35, 36; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 574-575; a.mlf., *el-İber*, Küveyt 1960, I, 330; a.mlf., *el-Ülûv li'l-'aliyyi'l-gaffâr* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1388/1968, s. 101; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'dıyye*, Haydarâbâd 1332/1913, II, 265-266; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 334-336; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 357; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 21-22, 23; ayrıca bk. M. Zâhid Keveserî'nin mukaddimesi, s. 6; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 68-69; Sezgin, *GAS*, I, 414; J. Schacht, "An Early Murci'ite Treatise The Kitâb al-Âlim va'l-muta'allim", *Oriens*, XVII (1964), s. 98; a.mlf., "Abû Hanîfa", *El²* (Fr.), I, 127; L. A. Giffen, "Abû Mo'tî" al-Balkî", *Elr.*, I, 344-345.

MEHMET ŞENER

EBÜ MÜŞİR

(ابو مسهر)

Ebû Müşir Abdüla'lâ
b. Müşir b. Abdila'lâ
el-Gassânî ed-Dimaşkî
(ö. 218/833)

Hadis, kıraat ve fıkıh âlimi.

Safer 140'ta (Temmuz 757) doğdu. Kur'an-ı Kerim'i ve kıraat ilmini Yahyâ ez-Zimârî'nin talebelerinden yanında on iki yıl kaldığı Saîd b. Abdülâzîz'den öğrendi. Ayrıca Eyyûb b. Temîm el-Kârî ile kıraat-i seb'a imamlarından olan Nâfi' b. Abdurrahman'dan bu ilimde arz* yoluyla faydalandı. Başta kıraat hocası Saîd b. Abdülâzîz olmak üzere Mâlik b. Enes, İsmâil b. Ayyâs, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Evzâî ile görüştü. Kendisinden de Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Yahyâ ez-Zührlî, Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi otoriteler hadis, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm kıraat rivayet ettiler.

Hâfızası son derece kuvvetli olan Ebû Müşir, geniş ve çok yönlü kültürüyle tanınan bir âlim, rivayetleri *Kütüb-i Sittet*'de yer alan ve hadis otoriteleri tarafından sika* kabul edilen bir muhaddisti. Kıraat ve fıkıh ilimlerinden başka meğâzî'yi de iyi bilirdi. Yahyâ b. Maîn, muhtelif memleketlerde kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalar arasında onun bir benzerini görmediğini söylemiş, Ebû Müşir gibi birinin bulunduğu bir şehirde kendisinin hadis rivayet edemeyeceğini ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel de onun güvenilir olduğuna işaret ederken o devirde Dimaşk'ın üç büyük muhaddisinden

den birinin Ebû Müşir olduğunu belirtmiştir. Bir ara istemediği halde Dimaşk kadılığına tayin edilmiş, fakat ilk fırsatta bu görevi bırakmıştı. Halk kendisini çok sever, bir yerden geçerken saf tutarak elini öpmek isterdi. Bu şöhreti sebebiyle mihne* olayında Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğunu söylemesi için o da sorguya çekildi. Dimaşk'tan alınarak Rakka'da bulunan Me'mûn'un huzuruna götürüldüğünde halife ona Kur'an hakkındaki kanaatini sordu. Ebû Müşir'in, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu söylemekle yetinmesi üzerine Me'mûn idam hazırlığına başlanmasını emretti. Bunun üzerine Ebû Müşir Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyledi. Bu kanaati samimi bulmayan Me'mûn ölüm fermanını geri almakla beraber onun Bağdat'a götürülüp ölene kadar hapsedilmesini istedi. Rebülâhîr 218'de (Mayıs 833) hapsedilen Ebû Müşir, aynı yılın Receb (Ağustos) ayında hapishanede vefat etti ve Bağdâd'tın Kabristanı'na defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 473; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebrî*, VI, 73-74; İbn Ebûk Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 29; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 72-75; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 416-419; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1399/1979, s. 113, 475, 486-487; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, X, 228-233; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 211-220*, s. 243-249; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 381; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 355; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 98-101.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÜ MÜSLİM DESTANI

Dinî-destanî halk hikâyesi.

Türk edebiyatında *Kıssa-i Ebû Müslim* ve *Ebû Müslimnâme* olarak da bilinen bu destanın kahramanı, Emevî Devleti'nin sona ermesinden en önemli rolü oynayan ve idarenin Abbâsîler'e intikali ni sağlayan Ebû Müslim-i Horasânî'dir (ö. 137/755).

Ebû Müslim destanda daima hakkı savunan, zulme ve zalimlere karşı çıkan bir kişiliğe sahip olarak işlendiğinden Özbekistan, Türkmenistan, Dağıstan ve İran'da olduğu gibi Anadolu'da da mübârek bir zat telakki edilmiş, bu durum şöhretinin İranlılar'dan çok Türkler arasında yayılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı başta yeniciler olmak üzere fütüvvet ocakları, Şii-Alevî zümreler, Bektaşîler ve ahîler arasında, daha sonra da eşraf içinde ve köy odalarıyla kahveha-

nelerde, Hz. Ali ve Hz. Hamza hikâyeleri gibi bu mensur destanın okunması da bir gelenek halini almıştır.

Ebû Müslim'in yaşadığı dönemde Türkler'in İslâm edebiyatını henüz tanımadıkları göz önüne alınırsa destanın ilk şeklinin İranlılar tarafından yazıldığı söylenebilir. Nitekim destanın bazı Türkçe nüshalarında eserin Farsça'dan tercüme edildiği belirtilmiştir (bk. Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc, nr. 57, vr. 2^a). Aslen Horasanlı olmakla birlikte Bağdat'ta doğan ve Merzûbânî nisbesiyle tanınan Muhammed b. İmrân'ın (ö. 384/994), Arapça olarak kaleme aldığı *Ahbabu Ebî Müslim Şâhibi'd-da've* adlı 100 varak hacminde olduğu kaydedilen eseri ise henüz ele geçmemiştir. Mélikoff, hangi millete ait olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymadığı Ebû Müslim destanının İran kaynaklı olsa bile Türkçe nüshalarının daha çok olduğunu belirtmektedir (*Abu Muslim*, s. 36).

Türkçe'ye ne zaman çevrildiği belli olmayan Ebû Müslim hikâyelerinin en eski tercümesinin Ebû Tâhir-i Tûsî'ye (Tarsûsî) ait olduğunu bildiren kaynaklar yanında (İA, IV, 41; TDEA, II, 412; Elr., I, 344) Fuad Köprülü, Ebû Müslim destanının en eski nüshasının 1150'de Merv'de, Sultan Sencer'in maiyetinde bulunan Karahan ailesine mensup Melikzâd b. Mahmûd b. Hüseyin b. Kızılarslan Hakan adına yazılan nüsha olduğunu belirtmektedir (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 345). Destanın pek çok nüshasında adı geçen Ebû Tâhir-i Tûsî'nin kimliği hakkında yeterli bilgi yoktur. Onun Gazneli Mahmud'un sarayında bulunan bir hikâyeci olduğu eldeki Ebû Müslim destanı nüshalarından anlaşılmakta ve bu nüshalarda Gazneli Mahmud adına da rastlanmaktadır. Bibliothèque Nationale'de bulunan bir *Kıssa-i Ebû Müslim* nüshasındaki (Supplément Persan, nr. 843, vr. 73) bilgilere göre Ebû Tâhir-i Tûsî âmâdır. Zaman zaman kendisinden Ebû Tâhir-i Karagözi olarak da söz edilir. Bunun dışında, Ebû Tâhir-i Tûsî adı bilhassa Anadolu'da Ebû Tâhir-i Tarsûsî veya Ebû Tâhir-i Tartûsî şeklinde de geçmekte ve Türk edebiyatındaki kahramannâmeler, darabnâmeler ve Veysel Karanî ile ilgili hikâyelerin pek çoğu Ebû Tâhir-i Tûsî'ye mal edilmektedir. Ebû Müslim destanının bazı nüshalarında Ebû Bekir er-Râzî, Ebû Necîd es-Sâvî ve Hişâm es-Serahsî gibi isimlerle rastlanması, bu kişilerin hikâyelerin müellifi olabileceklerini düşündürmekteyse de bunu doğ-

EBÜ MÜSLİM DESTANI

rulayacak başka bilgiler yoktur. Destanın Türkler arasında sevilip okunmasında, Ebû Müslim'in taraftarı olduğu Hz. Ali'nin dinî şahsiyeti ve kahramanlığından kaynaklanan sevgi yanında Şiîliğin tesiri de önemli bir yer tutar. Ancak eser Türkler tarafından benimsendikten sonra Türk ruhuyla işlenerek mümkün olduğu kadar Şiîlik propagandasından arındırılmış ve Türk edebiyatının orijinal eserlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca zaman içinde dilinin sadeleşmesi ve çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshalarının kompozisyon ve hacim bakımından farklılık göstermesi, eserin değişik tercümelerinin bulunduğu fikrini de hatırlatmaktadır.

Destandaki olaylar, Hz. Ali'yi sevenlerle Hz. Muâviye taraftarları arasındaki mücadeleler ve her ikisinin torunları zamanında devam eden kavgalar şeklinde Ebû Müslim'in etrafında cereyan etmektedir. Ebû Müslim destanı, Abbâsîler'in zaferi ve Ebû Müslim'in ölümü ile sona ermekle beraber çeşitli zamanlarda ilâve edilen ikinci derecede olaylarla genişletilerek zenginleştirilmiş, bir fetih ve İslâmî kahramanlık destanı özelliği kazanmıştır. Eserdeki "Frenkler'le Cihad" bölümünde muhtemelen Haçlı seferlerinin anlatılmış olması ve yer yer tekkeler üzerinde durulması, ilâve edilen bölümlerin daha çok Selçuklular dönemine ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca destanda "tüfek", "Bulgar", "Kıpçak", "Türkistan" gibi kelimelere rastlanması, ilâvelerin Selçuklular'dan sonra da devam ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Olağan üstü birçok maceranın yer aldığı eserde Ebû Müslim'in bulunmadığı ikinci derecede olayların kahramanları arasında Hz. Peygamber'in amcası Hamza'nın oğullarından Behzâd, Melikzâd, Mâlik Muhammed, Ahmed Zencî, Seyyid Kahtabe de bulunmakta, Meymüne ve Râbia gibi kadın kahramanlar da görülmektedir. Ebû Müslim destanının içinde ayrıca Hint masallarından, binbir gece hikâyelerinden, Kitâb-ı Mukaddes'ten, İran ve Türk destanlarından bölümler ve ilhamlar, Türk hayatından izler de vardır.

Konu bakımından İslâmî destanlardan *Hamzanâme*'ye bağlanması mümkün olan Ebû Müslim destanının kuruluşu, kahramanlarının özellikleri, içindeki geleneksel unsurlar, daha çok halk arasında büyük ilgi gören *Battalnâme*, *Dânişmendnâme* ve *Saltuknâme* gibi yarı destan, yarı kahramanlık hikâyesi

özelliği taşıyan eserlere benzer. Bu yönüyle destan, Şark-İslâm milletleri arasında yaygın olan halk tipi epik hikâye türünün en karakteristik ve güzel örneklerinden biridir. Dil, duygu ve anlatım bakımından, Türk edebiyatında *Kitâb-ı Dedem Korkut*'la başlayıp *İskendernâme* ve *Hamzanâme*'den geçerek *Süleymanname* ile devam eden gelenek içindedir. Bazı yerlerde Arapça, Farsça kelimeler, secili ve sanatlı cümleler bulunmasına rağmen dili *Kitâb-ı Dedem Korkut* kadar sade olup yer yer *Battalnâme*'de geçen tabirler aynen kullanılmıştır. Destanda yer alan bazı manzum parçalarda ise XV. yüzyıl Türk destan şiirinin özellikleri görülmektedir. Eserin anonim olmasından hareketle hacminin zamanla ve bölgeden bölgeye değiştiği söylenebilir. Bundan dolayı destanın tamamı için on beş ciltten otuz cilde kadar değişik hacimlerden söz edilmektedir.

İstanbul, Paris ve Viyana'daki kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan Ebû Müslim destanının (geniş bilgi için bk. Melikoff, s. 11-20) bazı kısımları yayımlanmıştır. Bunlar arasında, Kayserili Ali Feridî'nin yazdığı manzum *Kitâb-ı Ebû Müslim* ile (I-II, İstanbul 1299) Çelebizâde Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Hâzâ Kitâb-ı Ebâ Müslim* (İstanbul 1327) basılmış en eski nüshalardır. Corcî Zeydân'ın Arapça olarak yazdığı *Ebû Müslim el-Horâsânî* adlı romanı, Zeki Mugâmir *Ebû Müslim-i Horâsânî* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1330). Destanın yeni harflerle ilk baskısı, *Ebâ Müslim Horasânî* başlığıyla Muharrem Zeki Korgunal tarafından hazırlanmıştır (I-XXV, İstanbul 1934). Bunlardan başka yakın zamana kadar hepsi de Ebû Müslim'i konu edinen değişik isimlerle çok sayıda halk kitabı yayımlanması, bu hikâyelerin halk tarafından sevilmeğe olduğunu gösterir.

Ebû Müslim destanı üzerinde en kapsamlı çalışmayı, Bibliothèque Nationale'de bulunan dört Türkçe yazma (Ancien Fonds Turc, nr. 57, 58, 59, 60), dört Farsça yazma (Supplément Persan, nr. 842, 842 bis, 843, 844) nüsha ile İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki bulunan bir Türkçe yazma nüshayı (nr. B 14) gözden geçirerek değerlendirmek suretiyle Irene Melikoff yapmıştır. Melikoff çalışmasının giriş kısmında eserin yazma nüshaları ve konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar üzerinde durmuş, bundan sonra gelen iki kısımdan birincisinde tarihî-efsanevî çerçeve, dinî-ta-

savvufî gelişmeler, eserin mütercimi ve tercümeleriyle ilgili meselelere ışık tutmaya çalışmış, ikinci kısımda ise otuz üç bölüm halinde eserin geniş bir özeti vermiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Müslim Hikâyesi, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B 14; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 345; a.mlf., *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923, s. 73; *Türkiye Bibliyografyası* 1934, İstanbul 1936, s. 143; Irene Melikoff, *Abu Muslim, le "Porte-Hache" du Khorassan dans la tradition épique turco-iranienne*, Paris 1962; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 291-293; Ağâh Sırrı Levend, "Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı", *TDL* (Türk Halk Edebiyatı özel sayısı), XIX/207 (1967), s. 181-182; Zebîhullah Safâ, "Mâcerâ-yı Tahrim-i Ebû Müslimnâme", *İrânname*, V/2, Bethesda/Washington 1987, s. 233-249; İsmet Parmaksızoğlu, "Ebû Müslim el-Horasanî", *TA*, XIV, 274-275; W. Barthold — Mükrimin H. Yinanç, "Ebû Müslim", *İA*, IV, 40-41; Ziya Bakırcıoğlu, "Ebû Müslim Destanı", *TDEA*, II, 411-412; Ğ. H. Yüsofi, "Abû Moslem Korâsânî", *Eİr*, I, 343-344.

NURETTİN ALBAYRAK

EBÜ MÜSLİM el-HAVLÂNİ

(أبو مسلم الخولاني)

Ebû Müslim Abdullâh b. Süveb
el-Havlânî ed-Dârânî
(ö. 62/681-82)

Meşhur tâbiî ve zâhid.

Yemen'in Havlân kabilesindendir. Künyesiyle meşhur olup kendisinin ve babasının adı hususunda ihtilâf edilmiştir. Bazı kaynaklarda Muâviye devrinde (661-680) müslüman olduğu kaydedilmektedir de (Buhârî, V, 59) Hz. Peygamber zamanında, hatta bir rivayete göre Şevval 8'de (Şubat 630) müslüman olmuştur. Yemen'den Medine'ye giderken Resûl-i Ekrem'in vefat ettiğini öğrendi. Onu göremediği için tâbiîlerin arasında yer aldı. Hz. Ebû Bekir devrinde Medine'ye yerleşti. Hemen bütün kaynaklarda Ebû Müslim'in Yemen'den ayrılış sebebiyle ilgili olarak kaydedilen rivayete göre San'a'da peygamberliğini ilân eden Esved el-Ansî, Ebû Müslim'i saflarına alarak onun itibarından faydalanmak istemiş, Ebû Müslim'in bunu reddetmesi üzerine büyük bir ateş yaktırarak onu içine attırmış, ancak ateşin Ebû Müslim'e tesir etmediğini görünce etrafındakilerin tavsiyesine uyarak onu Yemen'i terketmeye zorlamıştır. Bu olay hakkında geniş bilgi veren bazı kaynaklarda, Ebû Müslim'i Mescid-i Nebevî'de gören Hz. Ömer'in onunla ilgilendiği, Yemen'deki olaylar hakkında bilgi aldıktan son-